

רצביקה שטמפר

עציצים בשביעית

לעציצים בשביעית

עציצים בשביעית

עציצים בשביעית

תוכן העציצים

א. מבוא

ב. דין העציצים

ב. דין העציצים

-דין עציצים נקוב ועציצים שאינם נקוב.
-עציצים שאינם נקוב העומד בבית מקורה

ג. גדר העציצים

-שעור הנקב

-חומר העציצים

-נוף הצמח היוצא מחוץ לעציצים

ד. עציצים הנוי שבביתנו

-עציצים המרוחק מן הקרקע

-שיעור המרחק בין העציצים והקרקע

-עציצים העומד מעל מקום מרוצף

-העברת עציצים נקוב ממקום למקום

ה. נספחים

-עציצים המחובר לבנין

-עציצים חרס ועץ (הרחבה)

-ראש דשא

א. מבוא

במקומות רבים בשי"ס ובפוסקים, מצאנו דיונים העוסקים בדינם וגדרם של עציצים. מה דינם של עציצים נקוב ומה דינם של עציצים שאינם נקוב, איזהו המוגדר כנקוב, גודל הנקב, חומר העציצים ועוד ועוד. לדיונים אלו השלכה מעשית לעניינים שונים ומגוונים, החל מדיני שבת (זורע וקוצר) ומצוות התלויות בארץ כתרומות ומעשרות וערלה, וכלה בדיני טומאת אוכלין לגבי הנטוע בעצץ. והנה, לא נמצא כל זכר לדיון העוסק בגדרם ומעמדם של עציצים בשביעית, לא בבבלי ולא בירושלמי, ואף לא בפוסקים הראשונים.

בדורות האחרונים, עם פיתוח ענף החממות והשתילה בעציצים, בד בבד עם התפתחות ענף עציצי-הנוי לבתים, נדרשו פוסקי זמננו לבעיה זו: היו מהם, שבבואם לדרך בהלכות עציצים, העתיקו את דיני עציץ, כפי שעלו משאר הענינים, לענין שביעית. כך מצאו שפע רב של מקורות לדרך בהם וללמוד מהם כיצד להורות. לעומתם, היו שיצאו לחלק ביו-שביעית לשאר דינים, בהדגישם את המיוחד והשונה שבגדרי המלאכות בשביעית. במאמר זה נעשה נסיון לרכז את השיטות השונות בצורה מובנית, ולעמוד על יסוד הדינים וההשתלשלות ההלכה, החל מן המקורות הקדומים, מתוך מגמה להגיע להכרעות פוסקי זמננו. ההתייחסות במאמר היא לעציצים בכלל, אך תוך שימת דגש על עציצי הנוי-המצויים. בידו איש ואיש, אשר בימינו כמעט אין בית אשר אין שם עציץ, והמבוכה רבה: **ב. דין העציץ**

ב. דין העציץ

דין עציץ נקוב ועציץ שאינו נקוב

כאמור, קיימת חלוקה יסודית בין עציץ מנוקב לבין עציץ שאינו מנוקב. הבחנה זו מצויה במקומות שונים בשי"ס.

1. דין תרומות ומעשרות (דמאי פרק ה' משנה ט):

עציץ נקוב הרי זה כארץ: תרם מהארץ על עציץ נקוב, מעציץ נקוב על הארץ, תרומתו תרומה.

ומבואר בפירוש המשניות להמב"ם:

...הואיל והוא מחובר לארץ הרי הוא כארץ, ודבר הצומח באותו כלי כצומח

בארץ, והצומח בארץ הוא שחייב בתרומות ומעשרות מן התורה.

עולה כי במצב שיש בעציץ נקב והעציץ מונח על הקרקע, אין עוד משמעות לכך שהצמח

בתוך עציץ והרי הוא כצומח בארץ. על צמח זה חלים מן התורה כל דיני גידולי קרקע.

2. דין כלאים (כלאים פרק ז' משנה ח):

עציץ נקוב מקדש בכרם ושאינו נקוב אינו מקדש:

3. לענין טומאת אוכלין (עוקצין פרק ב' משנה ט):

עציץ נקוב אינו מכשיר את הזרעים ושאינו נקוב מכשיר את הזרעים.

כלומר, בזמן שהצמח נמצא בתוך עציץ שאינו נקוב, הריהו מוכשר לקבל טומאה: ברגע

שיש נקב בעציץ אין הוא מוכשר עוד לקבלת טומאה, הוי אומר הרי הוא כקרקע, שכידוע,

אינה מקבלת טומאה:

4. דיני שבת (שבת פרק י' משנה ט):

התולש מעציץ נקוב חייב ושאינו נקוב פטור ורבי שמעון פוטר בזה ובוזה.

מכל הדוגמאות שהבאנו עולה, כי כל עוד אין בעציץ נקב, הריהו מוגדף כמנותק

מקרקע ואין חלים על הצומח בעציץ זה הדינים החלים על הצומח בקרקע, לכל הפחות

מדאורייתא. לעומת זאת, ברגע שיש נקב בעציץ (והוא מונח על גבי קרקע), הרי הוא כקרקע.

לכל דבר ועל הצומח בו חלות, מן התורה, כל ההלכות הקשורות לצומח בקרקע. ביסוד

הדברים נאמרו שלושה הסברים¹: א. בעציץ נקוב יש אפשרות של מעבר מים ומינרלים מן הקרקע אל הצמח שבעציץ, כך שלמרות שאין הצמח מחובר בפועל לקרקע הרי שלמעשה יונק הוא ממנה ונזון על ידה. ב. בעציץ נקוב יש לצמח אפשרות טכנית לשלוח שורשים ולהאחז בקרקע, אשר על כן נחשב הוא כמחובר עוד בהיותו בעציץ. ג. עציץ נקוב אינו מהווה בית קיבול ואין עליו שם כלי. ממילא בטל הוא כלפי הקרקע תחתיו והעפר שבו הופך להיות חלק מהקרקע.

5. דין שביעית

כאמור, לא מצאנו בהלכות שביעית מקור המתיחס לדין עציץ בשביעית. אשר על כן, נחלקן אחרוני דורינו בשאלה זו:

החזון איש (שביעית סימן כ, ה) פסק כי גם לענין שביעית יש לעציץ נקוב מעמד של קרקע לכל דבר והזרוע בו עובר על איסור דאורייתא. אמנם אף בעציץ שאינו נקוב אין לזרוע, אולם, איסורו מדרבנן. משום כך פסק (שם נו, א): "וחלילה להקל עציץ שאינו נקוב בחוץ".

הרב אויערבך (מעדני ארץ סימן ז) נוטה להקל ולומר כי מדאורייתא אין איסור בשביעית לזרוע בתוך עציץ מכל סוג שהוא. הסיבה לכך היא שלשביעית גדרי מלאכה מיוחדים, לפיהם נאסרו מדאורייתא אך ורק המלאכות ותולדותיהם אשר מנאן הכתוב במפורש והם: זריעה ותולדתה - זמירה, קצירה - ותולדתה בצירה². יתירה מכך, אותה מלאכה האסורה, אם עושה אותה בדרך שאינה דומה לדרך הרגילה, לא נאסרה. אם כן, חרי זריעה בעציץ אינה בגדר זריעה בקרקע ולא נאסרה. עם זאת, נאסרו מדרבנן מלאכות בעציץ בין בעציץ נקוב ובין שאינו נקוב, ואין היתר לבצע פעולות אסורות בצמח הגדל בעציץ.

הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה חלק א פרק ג הערה 1) חוכך לומר דאין לדמות כלל בין עציץ לבין קרקע בהלכות שביעית. שכן, בשנת השמיטה המצווה היא שהארץ תשבות, וממילא אין זה נוגע כלל לעציצים. לפי זה אפשר היה להתיר לגמרי לזרוע בעציץ שאינו נקוב. בעציץ נקוב, יתכן שיש לאסור מדרבנן. אולם, מדגיש הרב טוקצינסקי, שכיון שאין הדבר ברור, יש להחמיר ולאסור זריעה בעציץ מכל סוג. עם זאת, אין להחמיר בעציץ שאינו נקוב את כל החומרות שהחמרנו בשבת בעציץ מסוגו³.

ניתן לסכם ולומר כי למרות שלא מצאנו מקור שיאסור מלאכות בעציצים בשנת השמיטה, הרי שלדעת אחרונים, אותם איסורי מלאכה בקרקע המצויים בעניינים השונים, חלים גם על הצומח בעציצים. לעציץ שאינו נקוב גדר של קרקע, מדרבנן בלבד. לגבי מעמד עציץ נקוב מצאנו מחלוקת. יש שסברו (חזון איש) שהוא כקרקע מן התורה לכל

1. עיין מאמרו של הרב גורן, תחומין א', עמוד 153, העומד על כך ששתי השיטות הראשונות הן שיטות אמוראים בירושלמי. זראה בהרחבה התורה והארץ א' עמודים 196-201. על ההשלכה המעשית העולה מכל שיטה נעמוד בהמשך.

2. קיים דיון לגבי מספר מלאכות נוספות, ואין כאן מקומו.

3. לחלן יבואר בהרחבה. יצוין כי מכאן נטייתו הכוללת לחקל בדינים אלו.

דבר, כפי שמצאנו במצוות השונות העוסקות בעציצים, ויש שדנו לחלק ועמדו על המיוחד בשביעית מכיוונים שונים (הרב אויערבך והרב טוקצינסקי). גם לדעתם נאסרה מדרבנן עבודה בעציץ.

כל האמור לעיל מתיחס אך ורק לעציץ העומד על גבי הקרקע, בשדה. להלן יתבאר כי ניתן להקל בעציץ בצרוף עם ספיקות שונים כאשר לעציץ גדר של קרקע, מדרבנן. במקרה זה הופך להיות הספק, ספיקא דרבנן.

יודגש כי בכל מקרה, דינו של הצומח בעציץ אינו חמור מדינו של הצומח בשדה וכל מלאכה שהותרה בזה האחרון, הותרה אף בעציץ. דוגמא פשוטה לכך היא השקיה. הוא הדין לגבי כל פעולה שמניעתה תגרום פסידא. כמו כן קיימים גדרים נוספים המתירים עבודה בשדה בשביעית.⁴

עציץ שאינו נקוב העומד בבית מקורה

בעוד שלגבי עציצים בשביעית, לא מצאנו התייחסות במקורות, הרי שלגבי הצומח בבית מצאנו התייחסות מפורשת בירושלמי (עלה פרק א סוף הלכה ב):

אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתיב: "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה" (משמע שרק הגדל בשדה חייב במעשר, ולא הגדל בבית) ובשביעית צריכה (כלומר נשאר בצריכותא ולא נפטרה הבעיא).

ומבארת שם הגמרא, כי לגבי שביעית ניתן לדייק לכל כיוון. מצד אחד נאמר "שדך לא תזרע" (ויקרא כה, ז); הרי אומר, רק הגדל בשדה. מצד שני, נאמר בתחילת הפסוק "ושבתה הארץ", כל ארץ במשמע ולא דווקא בשדה.

יש להדגיש כי הדיון בירושלמי התייחס למקרה שהצמח גדל בקרקע ממש, אלא שקרקע זו נמצאת בתוך בית, כמקובל בימינום שלא היו הבתים מרוצפים. משום כך פשוט לירושלמי שלפנינו צמח הצומח בארץ אך לא בשדה.⁵

שאלה זו נשארה כאמור ללא פתרון, אולם, בבואנו לדון על מעמדו של עציץ העומד

4. ידוע הדבר כי בשביעית הותרו מלאכות דרבנן, אף בשדה, כאשר הדבר נזקק לאוקומי אילנא וואו מניעתו תגרום פסידא. עם זאת, כאשר אנו עוסקים בצמחי נוי, יש לעיין האם ניתן להחיל כללים אלו, ואם כן אימתי. בקרב פוסקי זמנינו קיימות שתי שיטות עיקריות. שיטה א' גורסת כי היתר זה קיים בצמחי נוי, אך ורק על מנת למנוע תמותת הצמח או פגם שישאר גם לשנים הבאות. גישה זו באה לידי ביטוי בפסקים שמפרסם הרב רייכנברג. גישה ב' גורסת כי גם נזק זמני לנוי מספיק בכדי להכליל הצמח בהיתר אוקומי ופסידא, זאת בתנאי שהקלקול בולט ביותר, ויש לשאול שאלת חכם בכל מקרה. הדבר משמעותי בעיקר לגבי גינות נוי אך גם לגבי העציצים אשר אינם נכללים בגדר עציץ שאינו נקוב בבית. עיין באורך במאמרו של ד"ר משה זקס-אשר התפרסם בהליכות שדה (גליון 48 עמודים 29-32). לטענתו, הציע את הדברים לפני אחד מגדולי הפוסקים אשר הסכים על ידו. אין הוא מציין שמו של פוסק זה.

5. דיונים רבים נסובו על הבית וגדריו, ואין כאן מקומם.

בבית; וכן הוא הדבר על פי רוב, יש ליתן את הדעת על צרוף שיקול זה. שכן, כאמור לעיל, איסור העבודה בעציץ שאינו נקוב, אינו אלא מדרבנן.

פאת השולחן (הלכות שביעית פרק כ סעיף כד ובבית ישראל ס"ק נג) מתיר כל עבודה בקרקע הבית; וממילא הוא הדין לעציצים. טעמו הוא ששביעית בזמן הזה מדרבנן ומכיון שלפנינו בעיא דלא איפשטא, הרי שיש להפעיל את הכלל של "ספיקא דרבנן לקולא" ולהתיר. כן נפסק גם בערוך השולחן העתיד (הלכות שמיטה סימן טו). גישה זו לא נתקבלה על ידי שאר פוסקי זמנינו.⁶

החזון איש (שביעית כו, ד) נוטה להחמיר ולאסור עבודות אף בעציץ בבית, אפילו כשאין העציץ נקוב. עם זאת, ציין כי "מי שסומך על פאת השולחן בעציץ שאינו נקוב בבית אין לנו כח למחות דיש להם על מה שיסמוכו", אך הוסיף וכתב (שם כב, א), כי אף למיקל אין להסיר התיקרה מעל הזרעים דהוי תולדה דזורע. הדבר אמור במיוחד לאותם המגדלים בחממות, אשר לעיתים משנים את מצב הפוליתלאן בהתאם לתנאים. עם זאת, הדבר הלוונטי גם לעציצים בבית, אשר לעיתים מוצאים החוצה מסיבות שונות; אם לצורכם אם לצורך מקומם.⁷ את הפתח לקולא שפתח החזון איש, אשר חיה מצומצם בלאו הכי, הקטין עוד הרב קלמן כהנא (הליכות שדה גליון 48 עמוד 21): לדבריו, כל דברי החזון איש נסובו על מקרה שבו היו זקוקים לכך לקיום המשק. אין אס' כך כל צד להתיר מלאכות האסורות בשביעית לצורך טיפול בעציצי נוי בבתיים פרטיים.⁸ כן כתב גם הרב זילבר (הובאו דבריו במשפטי ארץ עמודים 287-288).

הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה חלק א פרק ג סעיף ג) נוטה להתיר כל מלאכה בעציץ שאינו נקוב העומד בבית, וכן הורה גם הרב אליהו (מדריך השמיטה לחקלאים תשנ"ד פרק יט הערה 41). אם כן לפנינו מגוון דעות, החל מבעל פאת השולחן, המתיר כל גידול בבית, הרב טוקצינסקי, הנוטה להתיר כל מלאכה בעציץ שאינו נקוב, וכלה בחזון איש האוסר כמעט לגמרי. דרך אמצעית הורה הרב רייכנברג (הליכות שדה גליון 84 עמוד 23): לדבריו יש לחלק בין מלאכות דאורייתא כזריעה, זמירה וכדומה, לבין מלאכות דרבנן. לגבי הראשונות יש לנהוג לחומרא; אין לזרוע בבית אפילו בעציץ שאינו נקוב. מלאכות דרבנן ניתן לבצע בעציץ

6. הטעון כנגדם הוא שספיקא דאורייתא שעיירו דרבנן, ספיקו להחמיר. עיין כללי ספיקא לשי"ד (יורה דעה סימן קי ס"ק יט). ועיין כללי ספיקא דרבנן לרב עובדיה יוסף (שו"ת יחזה דעת) הסובר שאף בזה נקטינן לקולא. ועיין שם במקורותיו. וכתב הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ פרק א הלכה ג) שניתן להקל במקום הפסד.
7. עיין מאמרו של הרב קלמן כהנא (הליכות שדה 48 עמוד 17) שהביא מעשה רב של החזון איש שהתיר לזרוע בעציצים בחממות.

8. להלן יתבאר דין המעתיק דירתו.

9. הרב קלמן כהנא עצמו בספרו. שנת השבע (זריעה ונטיעה) כותב כי מותר לזרוע בעציץ שאינו נקוב בבית ואינו מצוין כל הגבלה במטרת הגידול. במאמרו (הליכות שדה 48 עמוד 18) כתב: "כמובן שאין ללמוד מזה להקל בזריעה בבית ללא צורך".

שאינו נקוב בבית, וזאת אף אם מטרתם להשבית הצמח. אותם המתירים עבודה בעציץ שאינו נקוב בבית, יתירו ממילא העברת העציץ ממקום למקום בתוך הבית, אף לצורך הצמח, כגון מחמה לצל. נושא הוצאת העציץ מהבית הוצה לו ידון בנפרד.

ג. גדרי העציץ

ממבט ראשון נראה כי המקרים בהם מצאנו היתר מוחלט הינם זניחים. שכן, רוב העציצים הינם בעלי נקב בגודל זה או אחר לצורך ניקוז עודפי המים, ועציצים שאינם נקובים הינם נדירים. אולם אין הדבר כן. העציצים בימינו נידונים, לדעת מספר פוסקים, כעציצים שאינם נקובים, מפני שלא כל נקב הופך את העציץ באופן מיידי לעציץ נקוב. לעומת זאת קיימים מצבים הפוכים שבהם עציץ שאינו נקוב יוגדר כנקוב עקב החומר ממנו הוא עשוי. על צדדים אלו ואחרים; נדון מעתה:

שיעור הנקב

כאמור; קיים שיעור מינימאלי של נקב אשר מחשיב את העציץ כנקוב. התייחסות מפורשת לכך מצאנו במשנה במסכת עוקצין (פרק ב' משנה ט'). "כמה שיעורו של נקב? כדי שיצא בו שורש קטן".

עדיין אין בידינו שיעור מדויק. לצורך כך, אנו נעזרים במקור אחר אשר תוחם את שיעור "שורש קטן". וכך מובא במסכת שבת (דף צ"ה ע"ג):

חמש מידות בכלי חרס: ניקב כמוציא משקה... ניקב ככונס משקה... ניקב כשורש קטן... ניקב כמוציא זית...

כלומר, שיעור הנקב, לעניינו "שורש קטן", הינו יותר מכונס משקה אך פחות מכזית, וכך כתב הרמב"ם (תרומות פרק ה הלכה טו): "והוא פחות מכזית". ובמאירי (על אתר): "פחות מכזית מעט". אם כן, בידינו שיעור מקורב: כזית לדעת החזון איש הינו 3.84-3.99 סנטימטרים, ולשיטת הגר"ח נאה 2.90-3.32 סנטימטרים. שיעור שורש קטן הינו מעט פחות מכך.

למעשה נקטו רוב הפוסקים לחומרא בכל הכיוונים. הוי אומר, בהלכות שביעית, בהן מציאות הנקב יוצרת חומרא (שכן דין עציץ נקוב חמור מדין עציץ שאינו נקוב), צמצמו את גודל הנקב למינימום. כך שכבר בנקב קטן נחשב העציץ לנקוב וממילא למחובר לקרקע. לעומת זאת, כאשר העציץ מחובר לקרקע, ניתן למנות שנות ערלה עוד בזמן שהצמח בעציץ. אם כן נקב בעציץ יוצר קולא בדין ערלה. בנושא זה נקטו הפוסקים לחומרא והגדילו את הנקב למקסימום, כך שזקוקים אנו לנקב גדול בכדי להחשיב את העציץ למחובר. להלן שיטות הפוסקים בדין שביעית.

החזון איש (שביעית כב, א) כתב:

ונקב קטן להוציא מים לא חשיב נקב, ובלבד שלא יהיה כשורש קטן, והוא פחות מכזית, ואין אנו בקיאים בו בדיוק ויעשו רק כפי הוצאת משקין בריוח.

הרב אלישיב והרב קרליץ (שביעית להלכה ולמעשה פרק ו סעיף ג בשם) נקטו שיעור מדוייק. לדבריהם נקב של מילימטר אחד מספיק בכדי להחשיב את העציץ כנקוב. לדעת הרב ישראלי (התורה והארץ א עמוד 169 בשם)¹⁰ ניתן להקל ולהתייחס לעציץ כעציץ שאינו נקוב כאשר הנקב מגיע לקוטר של סנטימטר אחד. וכתב הרב יעקב אריאל (התורה והארץ א שם) כי כשאין קוטר של סנטימטר, אף אם ארכו של הנקב גדול מכך, אין נחשב העציץ לנקוב. טעמו הוא, שאין לשורש יכולת לצאת כאשר רוחב הנקב פחות מכשיעור (ואף מאן דאמר נקב משום ביטול כלי, יודה בכך, לדברי הרב אריאל, ולא הבנתי מדוע).

חומר העציץ

השפעה רבה נודעת לחומר ממנו עשוי גוף העציץ (או לחילופין המשטח עליו מונח העציץ במידה שמהווה חציצה בין העציץ לקרקע בעציץ נקוב). קיימים חומרים דרכם מחלחלים מים ומינרלים מן העציץ חוצה לו ולהיפך. חומרים אלו הינם על פי רוב חומרים "רכים" אשר אינם עומדים בפני השורשים וסופם להבקע. עקב כך, אין כל משמעות לעובדה שהצמח גדל בתוך עציץ, במקרה שבו מונח העציץ על גבי קרקע. דומה הדבר לצמח הגדל על גבי תלולית עפר אשר העובדה שהיא גבוהה יחסית לפני השטח אינה מעלה ואינה מורידה במאומה. אם כך הדבר, קיימים מקרים בהם אנו מחזיקים ב"עציץ שאינו נקוב" למהדרין, ועם זאת יחשב להלכה כעציץ נקוב. עקב כך יחולו עליו כל החומרות הנובעות ממעמד זה.¹¹ ואכן מצאנו במקורות התייחסויות לסוגים שונים של עציצים.

(1) עציץ חרס:

התכונה הבולטת של כלי חרס מוכרת לנו מהלכות הגעלת כלים. כלי חרס, בליעתו מרובה, ו"התורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופנו לעולם" (עבודה זרה-לד ע"א). הסיבה היא שהחרס רך ומים מחלחלים דרכו כדברי הגמרא (שם): "חזינא להו דמדדייתיי". כך אכן פירש רש"י (שם ד"ה דמדדיית): "מזיעין דופניהם מבחוץ מחמת בליעתן". כשם שמחלחלים המים מתוך כלי חרס החוצה כך מחלחלים מן הקרקע אל הגדל בעציץ. ואכן, מצאנו התייחסות מפורשת לתכונה זו בעציצים, בירושלמי למסכת ערלה (פרק א הלכה ב):
 ר' יצחק בן חקולא בשם חזקיה: הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה.
 יוסי אמר: מפני שהשורשין מפעפין אותו. ר' יונה מפיק לישנא: [אין-גרי"א]
 כלי חרש עומד בפני שורשין.

כלומר, בחרס קיימות שתי בעיות. בעיה ראשונה עליה עמדנו היא פיעפוע המים ובעיה שניה היא שהכלי אינו חזק דיו ואינו עומד בפני שורשי הצמח. הירושלמי עומד בהמשך על

10. במדריך שמיטה לחקלאים תשנ"ד הביאו בשמו שיעור של 20 מ"מ. עוד הביאו שם את דעת הרב אליהו הפוסק כי אכן שיעור הנקב הוא סנטימטר אחד, אך אם יש חשש שהשורשים ירחיבו את הנקב יש להחמיר עד מילימטר אחד.

11. על הפן המדעי עיין בתורה והארץ א מאמרו של דב ארלב עמוד 187-188.

כך שהדבר אמור לגבי שורשי אילן שחזקים הם ויניקתם מרובה. אין הדבר אמור לגבי זרעים ושאר צמחים קטנים. את המסקנה העולה מן הירושלמי מסכם בקיצור הר"ש (חלה פרק ב משנה ג): "דחרס לא בעי נקיבה לאילן, ולזרעים בעי נקיבה"; זאת כיון "שחוזק יניקת האילן מפעפעת ועוברת"¹².

לנושא זה מקורות רבים ודיוני הפוסקים מסתעפים לכיוונים שונים, עליהם נעמוד בהרחבה בניספח המופיע בסוף מאמרנו.

הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה: חלק א פרק ג סעיף ה) פסק כי עציץ חרס שבו גדלים זרעים אינו מוגדר כלל כנקוב אלא אם כן יש בו נקב בפועל. נראה שלענין אילן הוא סובר שהעציץ (נחשב נקוב: כן כתב גם החזון איש (שביעית כב, א).

בהליכות שדה הורו (הרב אליקים שלגר גליון 84 עמוד 19) כי היות וקשה להגדיר מהו אילן, יש לחוש לכל צמח רב שנתי שמא אילן הוא ולשאל שאלת חכם.

(2) עציץ מתכת:

החזון איש (ויני ערלה סימן לב) והרב ישראלי (התורה והארץ א עמוד 144), הורו כי כלי מתכת מוגדר כאינו נקוב כל עוד אין בו נקב. כן הורתה גם הרבנות הראשית (בצאת השנה עמוד מח סימנים א, ג). לעומת זאת סבור הרב אויערבך (מנחת שלמה עמודים תתיים) כי יתכן שלא פלוג רבנו. נראה שכך סובר גם הציץ אליעזר (חלק א סימן יט סעיף לט ס"ק ט)¹³.

(3) עציץ פלסטיק:

בחממות, מקובל הגידול בשקיות פלסטיק. לדעת הרב גורן (תחומין א עמודים 154 - 153) תלוי דין שקיות אלו בחקירה היסודית בענין עציץ חרס (ועציץ נקוב בכלל). אם הבעיה נובעת מהעובדה שאין כלי חרס עומד בפני שורשים ויכולים הם לבקעו, יחול דין זה גם בשקיות אלו. אולם לדעה שהבעיה היא: ביכולת פיעפוע המים, אין אפשרות זו קיימת בפלסטיק. להלכה פסק כי שקיות פלסטיק דינן כעציץ נקוב לאילן וכעציץ שאינו נקוב לזרעים¹⁴. אין הוא מתייחס לעציץ פלסטיק עבים אליהם התייחס הרב קרליץ.

הרב קרליץ סבור שדינו של פלסטיק כדין מתכת ואילו הרב אלישיב סובר שדינו כמתכת רק אם עומד בבית מרוצף (הליכות שדה שם בשמס).

נוף הצמח היוצא חוץ לעציץ

עד כה עסקנו בקשר שבין שורשי הצמח הגדל בתוך העציץ לבין הקרקע. עדיין יש מקום לדון בנוף העציץ.

12. אמנם בערלה פרק א משנה ב כתב הר"ש, דאף לזרעים נחשב כנקוב, אליבא דירושלמי, אולם, כתב החזון איש (ערלה סימן א סעיף טז, א) כי הר"ש חזר בו ממה שכתב בערלה. ועיין בנספח הצעות נוספות לפירוש הירושלמי ודיון בשיטת ר"ש.

13. תשובתו מתייחסת לעציץ מתכת ואין הוא מחלק בין הסוגים.

14. בתשובתו העוסקת בערלה הוא מצריך לנקוב את השקית אך הוא מציין כי הדבר לרווחא דמילתא בלבד.

הצמח, כידוע, גדל לרוחב, בה בשעה שגדל לגובה. חלקים ממנו גולשים מעבר לשטחו של העציץ שבו נטוע הצמח, ומתוך כך רואים הם את פני הקרקע. מבחינה מדעית ידוע הקשר שבין הקרקע לעלי הצמח¹⁵.

לעלים יכולת לקלוט יסודות הזנה מריסוס ומגזים שונים המשתחררים ישירות מן הקרקע ונקלטים על ידם (דוגמת NH_3) משמעות הדברים היא, שאף עציץ, אשר מוגדר כעציץ שאינו נקוב לכל הדעות והכללים, יחשב כנקוב משום שנופו נמצא בקשר ישיר עם הקרקע. ואכן מצאנו יסוד לכך כבר בדברי המשנה במסכת עוקצין (פרק ב משנה ו): "קישות שנטעה בעציץ והגדילה ויצאת חוץ לעציץ טהורה".

ומבאר רש"י (חולין כח ע"א ד"ה קישות):

ואם הגדילה ויצא נופה לחוץ ונוטה על הארץ, ויונק מריח הארץ דרך אויר,

כמחובר דמיה, וטהרה הקישות שבעציץ...

כן כתב גם הר"ש בבאורו למשנה.

לדעת הרמב"ם (פרוש המשניות שם), אין ענפי הצמח יוצרים חיבור עם הקרקע בעציץ שאינו נקוב. יתירה מזו, מסתבר לומר שהם נחשבים מנותקים אפילו כאשר העציץ נקוב. המשנה לדעתו עוסקת בעציץ נקוב; אשר נחשב כמחובר לכל הדעות. דא עקא, ענפי הצמח גולשים אל מחוץ לתחומי הכלי והיתה סברא להחשיבם כעומדים בפני עצמם ולדונם כתלושים (דעה זו אכן מציג ר' שמעון שם, החולק על דעת תנא קמא). כנגד שיטה זו יוצא התנא במשנתנו בהדגישו כי אף כשיצא נוף הצמח, עדיין מחובר הוא.

המשנה למלך (הלכות ניכורים פרק ב הלכה ט) פסק כדברי רש"י ור"ש לכל מילי.

טל אורות (קוצא) כתב גם כן כי מלשון המשנה משמע שענפיו של הצמח מהווים חיבור, אולם לדעתו דין זה נאמר רק לענין של טהרת אוכלין; כיון שריבתה תורה טהרה אצל זרעים.

האגלי טל (נורע כד, קוצר ח) פוסק כמשנה למלך. לדבריו נוף הצמח מהווה חיבור לכל מילי ולא דווקא אצל טהרה. ראייתו היא שתוספות בגיטין (דף כב ע"א ד"ה בתר נקבו) למדו מדין זה לענין תרומות ומעשרות.

החזון איש (שביעית כב, א) פסק כרש"י ור"ש וכפסק המשנה למלך, לדעתו, נוף הצמח גורם להחשיב את הצמח כמחובר.

הרב אלישיב (משפטי ארץ עמוד 270) דוחה את האית האגלי טל בכך שמעלה חילוק בין דין התוספות בתרומות ומעשרות לבין דין שביעית. עם זאת החמיר למעשה ופסק כי עציץ שנוף הצמח יוצא מחוץ לתחומו יחשב כמחובר. ניתן להחשיב עציץ זה כעציץ שאינו נקוב רק בשעה שיש חציצה גם בין הנוף לקרקע¹⁶.

15. עיין מאמרו של דב ארלב, התורה והארץ א עמוד 188.

16. הקולא העולה מדבריו היא שמרצפות הבית מהוות חציצה לנוף במידה וחוץ מוגבהות מן האדמה, עיין בפרק העוסק בעציץ במקום מרוצף בשיטתו.

ד. עציצי הנוי שבבתינו

עד כה נסב הדיון על גדרי העציץ, איזה עציץ מוגדר כעציץ נקוב ואיזה מוגדר כעציץ שאינו נקוב. כמו כן עמדנו על ההבדלים שיש להלכה בין סוגים אלו כאשר עומדים בבית מקורה.

הדיון רלוונטי בעיקר כאשר המדובר בעציצים בחממות, שם מונח לעיתים העציץ על גבי קרקע והנקב שבו מתשיבו כמחובר לקרקע. לא כן הדבר בעציצים שברשותינו. שכן, כאשר דנים על עציצי נוי בבתיים, יש להתחשב בכך שהעציץ מרוחק מן הקרקע וכי מנותק הוא ממנה על ידי המרצפות. על גורמים אלו נדון מעתה. תחילה נעסוק בנושא המרחק בין העציץ לקרקע.

עציץ המרוחק מן הקרקע

יש סברא לומר כי עציץ העומד באויר, אם באמצעות יתדות ואם כאשר משתלשל מן התקרה, אינו תלוי ביניקה מהקרקע ואינו קשור אליה. יתכן שהאויר יכול להוות גורם מנתק, אפילו לעציץ נקוב, כשם שדופן העציץ יכולה להוות גורם מנתק בזמן שהעציץ מונח ממש על גבי הקרקע והדופן אינה נקובה¹⁷.

יסוד הדיון הוא המשנה בחלה (פרק ב משנה ט):

עפר חוצה לארץ. שבא בספינה לארץ, חייב במעשרות ובשביעית. אמר ר'

יהודה: אימתי? בזמן שהספינה גוששת.

ופסק הרמב"ם (פרוש המשניות על אתר) הלכה כדברי ר' יהודה¹⁸, שלא לחלוק בא, כי אם לפרש¹⁹. וכן נפסק באור זרוע (הלק א, שיט. לעומת זאת סוברים הר"ש והרא"ש (בפירושם על המשנה) כי הלכה כחכמים.

על משנה זו נסוב הדיון בגמרא בגיטין (דף ז ע"ג):

אמר ר' זירא, עציץ נקוב המונח על גבי יתדות, באנו למחלוקת ר' יהודה ורבנן. אמר רבא, דלמא לא היא! עד כאן לא קאמר ר' יהודה התם, אלא בספינה העשויה לברוח, אבל עציץ, שאינו עשוי לברוח, לא. אי נמי: עד כאן לא קאמרי רבנן התם, אלא בספינה, דלא מפסיק אוירא... אבל עציץ דמפסיק אוירא, לא.

17. אמנם ראינו לעיל כי יש אפשרות יניקה מהאויר, אולם הדבר אמור לגבי העלים. אין הכרח לומר כן לגבי

השורשים שיונקים בדרך הטבע מן הקרקע גופא.

18. וכן פסק בהלכות תרומות פרק א הלכה כג.

19. לגבי הסתירה בין כלל זה שנוקט הרמב"ם, לבין הגמרא בגיטין שמובאת להלן, עיין תוספות גיטין (דף ז ע"ג) ד"ה "אמר ר' יהודה", אשר מבארים כי הסוגיא בגיטין אליבא דרמי בר חמא החולק על כלל זה (סנהדרין דף כה ע"א). ועיין עוד שם בתוספות שהביאו תירוצים נוספים. ועיין עוד ברדב"ז על דברי הרמב"ם בהלכות תרומות (שם).

באור הגמרא: לדעת ר' יהודה, עציץ המונח על גבי יתדות, אין דינו כמחובר (אלא שלפי הסבר א של רבא צריך להתוסף לשם כך תנאי נידות. תנאי זה אינו נצרך לפי שיטת ר' זירא וכן לפי הסבר ב' של רבא). בדעת רבנן נחלקו אמוראים. לשיטת רבא, גם רבנן סוברים כי אין עציץ מוגבה נחשב כמחובר לקרקע. ר' זירא סבור שרבנן חולקים. לדעתם, לפי שיטתו, עציץ המוגבה מן הקרקע נחשב כמחובר אליה.

מקורות אלו מהווים את הבסיס לדיון בגדר עציץ המרוחק מן הקרקע בדיני שביעית, באשר מתיחסים הם במפורש למעמדו של עציץ זה. עם זאת קיימים שני מקורות נוספים אשר סותרים זה את זה.

תחילה נביא את הגמרא בשבת (דף פא ע"ב):

היה מונח על גבי קרקע והניחו על גבי יתדות מחייב משום תולש. היה מונח על גבי יתדות והניחו על גבי קרקע חייב משום נוטע.

מכאן עולה במפורש שעציץ המונח על גבי יתדות אינו נחשב עוד למחובר, ולכן המגביחו בשבת מן הקרקע עליה היה מונח, נחשב כאילו תלש את הצמח מן הקרקע.

לא כן עולה מן המקור הבא המובא מגיטין (דף לו ע"א). הגמרא שם, עוסקת בדיני פרוזבול. (לצורך הבנת הנושא עלינו להקדים תחילה הקדמה קצרה. הכלל הוא ש"אין כותבים פרוזבול אלא על הקרקע". הוי אומר, אין כותבים פרוזבול אלא אם יש קרקע ללווה, זאת כיון שרוב שטרות נגבים מקרקע. מצב שבו אין קרקע כלשהיא הינו נדיר "ובמלתא דלא שכיחא לא עבוד רבנן תקנתא" (רש"י שם)²⁰: גם קרקע שהושאלה לאותו לווה כמקום להניח חפצים, מהווה גורם מספק לצורך זה). בהקשר לכך מביאה הגמרא: והתני הלל "אין כותבין פרוזבול אלא על עציץ נקוב בלבד" (שהוא מחובר, וכל שכן קרקע - רש"י אמאי, והא איכא מקומו? (דהא מקומו או שלו הוא או השאילוהו לו הואיל ועציץ שלו הוא). לא צריכא דמנח אסיכין (על יתדות ואין הכרח לומר שהקרקע תחת העציץ, גם כן שלו).

עולה מגמרא זו שעציץ נקוב המונח על גבי יתדות הריהו כקרקע (ומאפשר לבעליו לכתוב פרוזבול על אף שאין בבעלותו קרקע אחרת). נחלקו הראשונים בישוב המקורות ובפסיקת ההלכה.

המאירי (שבת שם) כותב מפורשות:

עציץ נקוב המונח על הקרקע... יונק הוא מן הארץ, אלא אם כן היה מונח על גבי יתדות, שאינו יונק מן הארץ.

בדבריו מסתמך המאירי על הגמרא בשבת המגדירה עציץ על גבי יתדות כתלוש. רש"י לעומתו (גיטין לו ע"א ד"ה דמנח אסיכין)²¹, סבור כי עציץ המוגבה מן הקרקע חשיב

20. וכן שבת שם ד"ה "חייב" ובדי"ה "הא"י. חולין דף קכח ע"א ד"ה "קישות".

21. עיין שם תוספות ד"ה "אלא" שהביא הסבר נוסף ועיין ברין ד"ה "ומסתברא" בהבדל בין ההסברים. כיון שאין נפקא מינא ישירות לעניינו לא הובאו כאן.

כקרקע. הגמרא בשבת האוסרת להגביח עציץ מקרקע לאויר, פסקה כך משום איסור דרבנן, דדמי לתולש. ראייה לשיטת רש"י היא הגמרא בגיטין דף לו אשר מתירה לכתוב פרוזבול על סמך עציץ נקוב העומד על גבי יתדות.

התוספות (גיטין שם ד"ה אלמא) סוברים אף הם שעציץ מוגבה חשיב כקרקע, וכחסבר רש"י, אך בהגבלה. לשיטתם, בזמן שהעציץ בתנועה חשוב הוא כתלוש, וכחסבר א של רבא. לעיל דוגמא למציאות מעין זאת אנו מוצאים בזמן שמטלטלים עציץ ממקום למקום או מבית לחוץ.

בדעתו של הרמב"ם נחלקו אחרונים²². השולחן ערוך פסק בהלכות שבת (סימן שיב סעיף ג) שאף עציץ מוגבה נחשב כמחובר והטעם הוא שיונק אף דרך האויר.

למעשה הורו הן החזו"ן איש (ערלה א, טז אות ה) והן הרבנות הראשית לישראל (בצאת השנה: עמוד מז), כי עציץ נקוב חשיב כמחובר אף אם מוגבה הוא מן הקרקע, ואין מועיל מה שמפסיק אוירא.

לעומתם פסק הרב ישראלי (מדריך השמיטה לחקלאים תשנ"ד עמוד 72 הערה 28), שיש לסמוך על שיטת הרמב"ם שאין חיבור באויר ולא חשיב כמחובר.

שיעור המרחק בין העציץ והקרקע

הדעת נותנת שיש גובה מסוים, אשר מעליו אין יונק עוד הצמח שבעציץ מן הקרקע. אם כן, כל הדיון לעיל, בדבר יניקה, שייך בעציץ המצוי בגובה נמוך. יסוד לכך מצאנו בדברי הירושלמי לכלאים (פרק ז הלכה ה). במשנה שם נאמר:

רבי אלעזר ברי צדוק אומר משמו: אף על גבי הגפן אסור לזרוע כלאים, ואינו מקדש. (ומבאר בירושלמי:) רבי בון ברי חייה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: לאויר עשרה היא מתניתא.

כלומר עד גובה עשרה טפחים מעל הקרקע אסור לזרוע כלאים בכרם, וכגון בעציץ שאינו נקוב המונח על גבי יתדות, כחסברו של הפני משה (על אתר). מכאן שמעל עשרה טפחים אין עוד איסור.

האגלי טל כותב (קוצר ס"ק ו אות א) שאין חילוק אם גבוה מעט אם הרבת, וכן פסקו הרב אליהו והרב ישראלי (מדריך השמיטה הני"ט). (האגלי טל שם בסעיף ז כתב שצריך שיהיה רואה פני הקרקע).

הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה חלק ב פרק ח סעיף א ס"ק ה) פסק על פי הירושלמי כי עציץ נחשב למחובר כאשר גובהו עד עשרה טפחים. לדעת הרב אויערבך ניתן לצרף את הסברא

22. בהלכות שבת פרק ח הלכה ד פסק הרמב"ם שהגבהת גבשושית אסורה מדאורייתא. לדעת האגלי טל (קוצר ס"ק ו) סובר הרמב"ם שעציץ מוגבה נחשב כמנותק ולכן עובר בהגבהתו על קוצר, זוהי ההבנה הפשוטה ברמב"ם. לעומתו סברו כמה אחרונים, כי אף שמוגבה נחשב כמחובר בכל זאת מתחייב בהגבהתו. ביסוד הסברא מספר הסברים. אחד הוא הטיעון שהגבהה גורמת לצימצום היניקה ועיין התורה והארץ א עמוד 213.

שהדיון הוא על גובה נמוך מעשרה טפחים וכך להתיר בעיות שונות בהצטרף גורם נוסף²³.

עציץ העומד מעל מקום מרוצף

כפי שהערנו לעיל, העציצים בבתינו עומדים, על פי רוב, על גבי מרצפות. קיימים אמנם מקרים בהם עומד העציץ על הקרקע אבל לרוב המדובר בחממות. כאשר אנו דנים בעציץ העומד בבית נוכל לכאורה לצרף סברא זו. שכן, המרצפות מהוות הפסק בין העציץ לקרקע. אמנם, מצאנו סברא כי חרס אינו מהווה הפסק אך יתכן כי אין הדבר כן באבן²⁴. בגמרא בגיטין (דף כב ע"א) נחלקו רבי ורשב"ג בדין תרומות ומעשרות לגבי אילן שמקצת שורשיו בארץ ומקצתם בחו"ל. לדעת רשב"ג החלק שגדל בארץ חייב ואילו החלק שגדל בחו"ל פטור. טעמו של רשב"ג: "מפני שמפסיק צונמא". ופירש רש"י (ד"ה דמפסיק צונמא): "שן סלע מבדיל באמצע השורשים ומפסיקין עד הגזע. הלכך לרבן שמעון לא ינקי מהדדי". הרי לנו שאבן מהווה הפסק ואין החלק שבחו"ל נחשב כנטוע בארץ, וזאת בגלל שהסלע מפסיק²⁵. אם כך הדבר, הרי שכל העציצים אשר בבית, אף אלו הנקובים, יוגדרו מעתה כמנותקים מן הקרקע. ואכן, בנשמת אדם וכלל קנב ס"ק א'²⁶ כתב כי עציץ, אפילו נקוב, כאשר עומד בבית מרוצף, הריהו כתלוש לכולי עלמא ופטור מערלה ומשביעית. הסתפקות הירושלמי בדין בית²⁷, היתה לגבי צמח השתול בקרקע ממש אשר בית בנוי על גביה²⁸.

23. בפירוש הנדפס כריטבי"א לגיטין (דף ז ע"ב) במהדורה הישנה (עם הגהות כור לזהב), הביא שתי לישנות. לפי האחת, המחלוקת היא אפילו למעלה מעשרה טפחים. לעומת זאת, לפי הלישנא השניה, כל הדיון מוסב על עציץ העומד עד גובה עשרה טפחים מהקרקע. למעלה מכאן שוב אינו יונק ואינו מושפע מן הקרקע שתחתיו, והרי הוא בפני עצמו לכולי עלמא. כך פסק הרב אויערבך (מנחת שלמה מא אות ג), בצרור גורם נוסף (שיטת תוספות הנ"ל המגדירה את העציץ כאינו נקוב בזמן שהוא נייד). הרב אויערבך התיר, על סמך ספיקו של הריטבי"א, להעביר עציץ שאינו נקוב כאשר העציץ נשאר למעלה מגובה עשרה טפחים. חידושי הריטבי"א לגיטין נדפסו במהדורת מוסד הרב קוק כחידושי רבינו קרשקש. במהדורתם אין זכר לסברא זו. נהפוך הוא, למטה מעשרה טפחים מודה ר' יהודה לרבנן. במצב זה לכולי עלמא העציץ אינו כמנותק. כל מחלוקתם היא למעלה מעשרה. לדעת רבנן הוי כאינו נקוב ור' יהודה חולק. יסוד החילוק בין הגרסאות הוא בזה: במהדורה הישנה נכתב "ולרבנן יונק ואפילו למעלה מעשרה. ל"א, דוקא למטה מעשרה". במהדורת מוסד הרב קוק, במקום "ל"א", נכתב "ולר' יהודה".

24. קיים דיון יסודי האם משטח המונח מתחת לעציץ יכול להוות גורם מנתק: דיון בשיטות הראשונים עיין התורה והארץ א עמוד 234-229. הלכה למעשה עיין מדרוך שמיטה לחקלאים תשנ"ד פרק יט הערה 6.

25. רבי החולק שם, אינו מתנגד לסברא זו, אלא לדעתו אף שהסלע מפסיק, הפרי יונק בשווה מכל השורשים.

26. דבריו מוסבים על דברי שו"ת הרא"ש אשר נדונים בהרחבה בפרק העוסק בדין אדניות.

27. הובאה בפרק העוסק בדין עציץ במקום מקורה.

28. לענין שבת פסק בחיי אדם (כלל יב סעיף ג), לחומרא. "כל כלי אפילו שאינו נקוב, העומד בבית, הוי ספיקא דאורייתא".

החזון איש (חידושים וביאורים זרעים חלק ב סימן יא אות ה) פסק כי עציץ נקוב המונח על גבי סלע הריהו כעציץ שאינו נקוב. עם זאת, היו שרצו לחלק בין סלע למרצפות (משפטי ארץ עמוד 66 ובהערה 7). הרב קלמן כהנא (הליכות שדה גליון 48 עמוד 46) סובר כי דין מרצפות כדין חרס. (כזכור, דינו של עציץ חרס הוא שאם נטוע בו אילן הרי הוא כנקוב ואם נטוע ירק דינו כעציץ שאינו נקוב²⁹). גם הרב וזנר (שו"ת שבט הלוי חלק ו סימן קסז) סובר כי מרצפות דינן כחרס ולכן אינן חוצצות. עם זאת, בעציץ שאינו נקוב העשוי חרס ומונח על גבי מרצפות, יש להקל כיון דהוי כשני חרסים.

הרב אויערבך (מעדני ארץ, סוף הספר סימן ה אות ה) פסק כי מרצפות המונחות על גבי קרקע גופא, בטלות לגבי קרקע ואינן מהוות חציצה לעציץ נקוב והריהו כעומד על גבי סלע שבאדמה ואף שמהגמרא בגיטין משמע שסלע חוצץ, יתכן שקיימת יניקה מועלת גם דרך הסלע. עם זאת, עציץ נקוב ומתחתיו מרצפות המוגבהות מן הקרקע (קומה ב' או 'על עמודים), דינו כעציץ שאינו נקוב.

הרב אלישיב (הליכות שדה הנייל בשמו וכן משמע מדבריו במשפטי ארץ עמוד 270) פסק כי מרצפות אינן מהוות חציצה אלא אם כן מכוסות בפי.וי.סי. עם זאת, מהוות המרצפות חציצה לנוף היוצא כאשר אינן בקומת קרקע, ובלבד שהעציץ עצמו אינו נקוב.

העברת עציץ נקוב ממקום למקום

בידינו עתה כלים מספיקים כדי לקבוע איזה עציץ מוגדר כעציץ נקוב ואיזה עציץ מוגדר כעציץ שאינו נקוב. מדברינו עולה כי רובם המכריע של עציצי הנוי בבתים מוגדרים כעציצים שאינם נקובים וזאת על אף שבתחתיתם מצוי נקב לניקוז עודפי מים. הסיבה לכך, כאמור, היא העובדה שעציצים אלו מרוחקים מן הקרקע ומנותקים ממנה על ידי המרצפות (לדעת הרב אלישיב יש לשים צלחת פלסטיק מתחת לעציץ, דבר שבלאו הכי נעשה בדרך כלל בכדי לקלוט עודפי מים). עוד עמדנו על ההבדלים ההלכתיים בשביעית בין עציץ שאינו נקוב העומד בבית לבין זה הנקוב. בעיה מתעוררת בבואנו להעביר עציץ ממקום למקום. העציץ בהיותו בבית מוגדר כעציץ שאינו נקוב. ברגע הוצאתו מן הבית אין עליו עוד גדר זה, ומעתה אין לו עוד את אותם הגורמים שניתקוהו מן הקרקע. במצב זה אנו נתקלים בשעה שעוברים דירה. כמו כן מתעוררת בעיה זו בשעה שמעבירים את העציץ מהבית למרפסת לצרכי נקיון או לצרכי הצמח, וכן בהוצאתו מחנות הצמחים לבית, ועוד ועוד. למעשה לקחנו צמח מנותק (בעציץ שאינו נקוב), שינינו את מעמדו, והרי הוא מעתה כמחובר. בלשון אחרת, חיברנו צמח לקרקע בשמיטה; ואל יהי הדבר קל בעיניך, שכן, לבעיה זו נתנו דעתם ראשונים, בדיני שבת.

בירושלמי שבת (פרק ז הלכה ה) כתוב:

הנותן עציץ נקוב על גבי עציץ נקובה חייב עליה משום קוצר ומשום זורע.

29. ראה בהרחבה בפרק העוסק בחומר העציץ.

ועל כך כתב המאירי (שבת פא ע"ג) :

ולוי נראה שמשחעתיקו ממקומו נקרא קוצר וכשהניחו במקום יניקה אפילו אינה ביניקה ראשונה, נעשה זורע. ולמדת שאסור לשנותו ממקום יניקה כלל. אם כן, אפילו הגבחה זמנית נחשבת לקצירה³⁰. בזמן שמעביר העציץ מדירה אחת לשניה עובר העציץ דרך הקרקע ומשנה את מקום יניקתו.

אמנם יש מקום לחלק בין דברי המאירי שעסקו במקרה של עציץ העומד על גבי קרקע ממש, לנדון דינן בו העציץ באויר, אך לכל הפחות עולה שיש לאסור להניח העציץ על גבי קרקע, בזמן המעבר.

הרב קלמן כהנא (מצות הארץ עמוד סד) כתב כי אין להוציא עציץ מבית חוצה לו, בין עציץ נקוב ובין שאינו נקוב.

הרב אלישיב (הליכות שדה גליון 84 עמוד 26) סובר אף הוא שאין להוציא אפילו עציץ שאינו נקוב מן הבית לחוץ, אלא דרך העברה בלבד. למעתיק דירתו התיר על ידי סתימת הנקב ושימת דבר המפריד בין הנוף לקרקע. כשמגיע לביתו אין להחזיר את העציץ למצב של "נקוב" על ידי הסרת המפריד, כיון שאז חוזר ומחברו לקרקע. בקומה גבוהת מקורה ומרוצפת ניתן להסיר החציצה שבין הנוף לקרקע.

הרב אויערבך (סוף מעדני ארץ סימן ה אות ה) כתב בתחילה לאסור על סמך המאירי הנ"ל. לדבריו יש מקום להתיר כאשר מקפידים על המצאות העציץ למעלה מגובה עשרה טפחים, בהסתמך על השיטה שהובאה לעיל בדין עציץ המוגבה עשרה טפחים, ובצרוף השיטה שעציץ נייד ומוגבה נחשב כתלוש. מתשובות אחרות נראה שחזר בו (משפטי ארץ עמוד 74 הערה 42, שם כתבו שביקש לפרסם שדעתו להתיר), שכן התיר לגמרי, בכל אופן ובכל מצב, ובלבד שלא יכוון לתועלת הצמח. (משפטי ארץ עמוד 280). לדעתו יש לחלק בין דברי המאירי העוסקים בהלכות שבת לבין דין שביעית. בשביעית אין כל איסור מלאכה בהעברת עציץ שלא לצורכו. יסוד החילוק הוא על בסיס דברי הירושלמי בשביעית (פרק ד הלכה א וברמב"ם בהלכות שמיטה פרק א הלכה יז). שם מבוואר כי יש איסור בנקוי השדה בשמיטה וחכנתו לזריעה. עם זאת בזמן שבהמתו עומדת עמו, הותר ללקט עבורה מן השדה כיון שלא לצורך השדה עושה כן. הרי לנו שהותרו מלאכות דרבנן כאשר ניכר שאין זה לצורך המלאכה האסורה. אם כן, הוא הדין לנדון דינן, שכן, אין כוונתו בהעברת לצורך גידול הצמח, וניכר לכל שכן הדבר יתירה מזאת, כשמציא לחוץ אין כל איסור להניח העציץ לזמן מה על גבי הקרקע עצמה אף בעציץ נקוב, כל זמן שאין כוונתו לתועלת העציץ, ובלבד שלא יניח לפרק זמן שישתמש בקרקע ממש.

הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה חלק א פרק ג סעיף ו) פסק בפשטות כי אין כל איסור להוציא מן הבית לחוץ³¹.

30. אף שיתכן כי הדבר אמור אליבא דמאן דאמר שיש ניתוק באויר הרי שניתן ללמוד מכאן את העיקרון.

31. בהתאם לשיטתו המחלקת בין דיני שביעית לשאר דינים כפי שהוצגה בפרק הדין בדיון עציץ בשביעית.

בתוך הבית גופו, לדעת רוב הפוסקים, אין כל הגבלה לגבי העברת העציץ ממקום למקום אפילו לצורך העציץ, שכן, הותרו בו מלאכות דרבנן. לדעת הרב אלישיב אין לשנות עציץ ממצב של "אינו נקוב" למצב של "נקוב" ועל כן אין להסיר את החוצץ בין העציץ לריצפה באם העציץ גופו נקוב.

ה. ניספחים

עציץ המחובר לבנין

(אדניות ועציצי ענק)

כל האמור במאמר זה חל על עציצים רגילים, הוי אומר עציץ בגודל סטנדרטי אשר ניתן לטלטלו ממקום למקום. יוצא מכלל זה עציץ קבוע ועציץ המחובר לקרקע או לבנין ועל כן נייחד את הדיבור בפרק זה. החילוק בין העציץ הקבוע לזה המיטלטל, נעוץ בעובדה שהעציץ הקבוע אינו מנותק מן הקרקע, ואדרבא, מחובר אליה בקשר אמיץ וחזק, כפי שעולה מדברי הרא"ש להלן.

1. דין אדניות

במשנה במעשרות (פרק ה משנה ב) נאמר: "בצלים משהשישו בעליה טהרו מלטמא". הוי אומר, צמח הנטוע בעליה נחשב כנטוע בקרקע ואינו מקבל טומאה.

בתוספתא (מעשרות פרק ג הלכה ה) מובאת משנה זו בהרחבה:

השרישו זה בזה בקרקע עליה, הרי הן בחזקתן למעשרות ולשביעית. אם היו

טמאין עלו ידי טומאתן ואסור לתלוש מהן בשבת, ואם תלש פטור.

הרי מפורש שיש חילוק, לגבי הנטוע בעליה, בין דין טומאה וטהרה לדין מעשרות ושביעית. בעוד שלגבי טומאת אוכלין הנטוע בעליה נחשב כמחובר, ובוה עוסקת המשנה, הרי שלגבי מעשרות ושביעית אין הנטוע בעליה חייב בהם.

ומבואר בירושלמי (מעשרות ריש פרק ה):

רבי יוחנן בשם רבי ינאי: ערימה של בצלים שהשרישה התולש מהן בשבת

פטור-(ו)[ש]אינו רוצה בהשרשתן (על פי גירסת גר"א).

הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל ב אות ז), בהסתמכו על המשנה, פסק שצמחים הנטועים בגג של בית חייבים בערלה וכן בתרומות ומעשרות. כן פסק גם השולחן ערוך (יורה דעה רצד סעיף כו). טעמו של הרא"ש הוא שהתורה פטרה עציצים מדין ערלה כיון שאין דרך ליטע בהם. אמנם כאשר העציץ נקוב הריחו חייב בערלה שכן הוא מחובר לקרקע. העיקרון המנחה העולה מתוך דברי הרא"ש הוא כי כל המחובר לקרקע, באיזה אופן שהוא, דינו כקרקע. אשר על כן, כאשר הצמח נטוע בגג ולא בעציץ, חייב בערלה אף שאין דרך ליטע שם. כך גם הבין הבית יוסף את דברי הרא"ש (בזק הבית ניוור דעה שס).

הר"ש (נפירושו למשנה ה"ט) העיר, ככל הנראה על פי התוספתא: "אבל לשאר מילי כתלושין דמו ובחזקתן למעשרות ולשביעית". הגר"א (הגהות על השו"ע הנ"ל ס"ק סג בליקוטים), בהסתמכו על דברי התוספתא, סבור אף הוא כי אין דין הצומח על גג בית. כדן: הצומח

בקרקע לענין שביעית. ובוזה יצא לחלוק על דברי השולחן ערוך³².

התוספות יום טוב (פרוש למשנה ה"ט ס"ב) כי המשנה והתוספתא עוסקות במקרים שונים. התוספתא אשר ממנה עולה כי אין לצומח בג דיני הצומח בקרקע עוסקת במקרה שהאדם אינו רוצה בהשרשת הצמח, ומאליו צמח. המשנה עוסקת במקרה רגיל בו נטעו במכוון צמחים. אשר על כן אין חילוק בין שביעית לטומאת אוכלין והצומח במקום המחובר לבנין נחשב כצומח בקרקע.

בשו"ת בית דוד לר' דוד טביל, בעל הנחלת דוד, (סימן א) כתב כדברי התוספות יום טוב וכנגדו יצא הרב פראנק בשו"ת הר צבי (שביעית סימן לו). לדעתו, אף אם נקבל את החילוק שבין רוצה בהשרשתן לבין אינו רוצה בהשרשתן, הוכחת הגר"א כי עליה מקרי "אינו נקוב", בעינה עומדת. מן הלשון "השרישו בעליה" ניתן לדייק כי הבצלים נשארו כשהיו מבחינת גודלם למעט העובדה שהתחילו להכות שורשים. אם בצלים אלו היו בקרקע ממש הרי שאין כל נפקא מינה אם השרישו בלבד או השרישו וגם המשיכו לצמוח ובין כך ובין כך חיבים במעשרות. הפטור ממעשרות יכול לנבוע אך ורק מחוץ הנחת היסוד שעליה דינה כעציץ שאינו נקוב. לאור הנחה זו ניתן לפטור גידולים אלו כאשר לא רצה בהשרשתן, ולחייב הגידולים מדרבנן כאשר רצה בהשרשתן.

עולה איפוא כי כל המחובר לבנין חשיב כקרקע לדעת הרא"ש, השולחן ערוך והבית דוד. לעומתם סוברים הר"ש, הגר"א והרב פרנק, כי דינו כעציץ נקוב. לפי שיטה זו נפתח פתח לדיון באדניות הבנויות כחלק מן הבנין.

לעיתים באדניות אלו מצטרפים כמה שיקולים: המדובר בעציץ נקוב העומד במקום מקורה אך ללא קירות, ומרוחק מן הקרקע אך ללא חציצה. אם אין תקרה מעל העציץ דינו כעציץ נקוב רגיל על כל המשתמע מכך (עיי' לעיל פרק ה' דין עציץ נקוב). אדניות רגילות אשר אינן מחוברות פיזית לבנין (מונחות ללא חיבור), אין דין בנין חל עליהם. למעשה כתב הרב ריכנברג (הליכות שדה 84 עמוד 25) כי אדניות מחוברות, בין נקובות ובין שאינן נקובות, בין מגולות ובין מקורות, אין לעשות בהם כל מלאכה מעבר למלאכות שהותרו בשדה (כפסק השולחן ערוך).

2. עציצי ענק

הדיון בעציץ המחובר לבית רלוונטי גם בעציצים גדולים, המצויים לעיתים בחדרי מדרגות ובבבתים המשמשים כמקומות ציבוריים. עציצים אלו הינם קבועים, לא מפני שמחברים פיזית אלא מפני שאין באפשרותו של אדם לטלטלם: יש לדון מהו השיעור שיחשיבם כמחברים לבנין.

32. מענין לציון כי המגן אברהם (אורח חיים סימן שלו ס"ק יד), הבין כי דברי ר"ש מוסבים גם על ענין שבת. בהביאו בהלכות שבת את דברי ר"ש מצטט רק את הרישא "לשאר מילי כתלושין דמו", ללא הצמצום "למעשרות ולשביעית". מדברי ר"ש במלואם נראה שלא לשבת נתכוונו דבריו, מה עוד שבתוספתא מפורש: "ואסור לתלוש מהם בשבת".

האגלי טל (קוצר סעיף ג ואות ז) וכן ערוך השולחן (אורח חיים שלו סעיף א) פסקו כי כלי שאין אדם יכול לטלטלו נחשב כקבוע. כן חורה הרב אליהו (מדרך השמיטה לחקלאים תשנ"ד פרק יט הערה 21). לדעת הרב זשהאלי³³ ניתן להקל בעציץ המגיע לנפח של עד 40 סאה (כ-330 ליטר).

עציצי חרס ועץ

בפרק זה יובאו שיטות הראשונים בגדר עציצי חרס ועץ ביתר הרחבה. בגלל מורכבות הנושא וריבוי הדעות בו, החלטנו ליחד לו מקום בנספח ואילו בגוף המאמר הוזכרו עיקרי הדברים בלבד.

המקור העוסק מפורשות בעציץ חרס הינו הירושלמי במסכת ערלה (פרק א הלכה ב). במשנה שם נאמר:

והנוטע בספינה חייב בערלה (ועל כך נסוב הדיון הבא בירושלמי ר' יצחק בן חקולא בשם חזקיה: הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה. ר' יוסי אמר מפני שהשורשין מפעפיעין אותו. ר' יונה מפיק לישנא: [אין-גריא] כלי-חרס עומד בפני שורשין. ר' ירמיה בעי: נטע בו דלעת, מאחר שהוא נקוב אצל האילן, כנקוב אצל זרעים!]

את שאלת ר' ירמיה ניתן להבין בשלושה אופנים. הנובעים מפיסוק שונה של לשון הירושלמי והנגזרים מהסברות השונות בגדר עציץ חרס (אפשרות ביקוע ופיפוע).

1) "נטע בו דלעת (באיתו עציץ שנטע בו אילן), מאחר שהוא נקוב אצל אילן נקוב אצל זרעים!"

ר' ירמיה שואל על מקרה שבו נטעו זרעי דלעת בעציץ שכבר נטוע בו אילן. לגבי האילן נחשב העציץ לנקוב, מחו אם כן דין הזרעים? בעיה זו של ר' ירמיה לא נפשטה. כך מפרשים הר"ש באפשרות א (נהל פרק ב משנה ב) והגר"א בשנות אליהו (לערלה פרק א משנה ב וביותר דעה סימן רצד). נראה ששני צדדים לבעיה זו. מצד אחד כלי החרס כמי שאינו, כיון שעתיד הוא להבקע על ידי שורשין האילן. ואם כן גם לגבי הזרעים אין הוא חוצץ בין אדמת העציץ לאדמת הקרקע: מצד שני, אין זרעי הדלעת מסוגלים לפעפע ולקלוט דרך החרס וממילא אין עליהם דין עציץ נקוב.

העולה למעשה מהסבר זה הוא הבחנה בין אילן לזרעים. עציץ חרס הינו נקוב לאילן ולא לזרעים. נשאר פתוחה השאלה בזרעים הזרועים יחד עם אילן.

2) "נטע בו דלעת (מאי?) - מאחר שהוא נקוב אצל אילן נקוב אצל זרעים!?"

באפשרות זו שואל ר' ירמיה האם דין עציץ חרס חל גם על זרעים. על כך משיבה הגמרא בתמיהה, שכן אין כלל הוא אמינא להשוות בין אילן לזרעים. כך מפרש הפני משה: גם משיטה זו עולה כי הכלל יוצא הדופן של עציץ חרס חל על אילן בלבד.

33. מקורו בשולחן ערוך אורח חיים סימן שיד סעיף א ובמשנה ברורה שם. ממקור זה עולה שכלי הגדול מ-40 סאה דינו כבנין.

(3) "נטע בו דלעת (מאי) ? - מאחר שהוא כנקוב אצל אילן כנקוב אצל זרעים."

נראה שכך מבין הר"ש את הירושלמי (ערלה פרק א משנה ב ופירוש ב בחלה פרק ב משנה ט). לשאלת ר' ירמיה עונה הירושלמי בניחותא - מאחר שהעציץ נקוב אצל אילן הריהו כנקוב אצל זרעים. כך מבאר את הר"ש הרב דוד טעביל בשו"ת בית דוד (סימן א). הגר"א בהגהותיו לשולחן ערוך אורח חיים (סימן שלו ס"ק ח) נוקט אף הוא בקו זה אך סובר שיש לקרוא הכל כשאלה אחת שנשארה ללא מענה.

משיטה זו עולה למעשה שאין חילוק בין אילן לזרעים. (המשנה למלך להלכות ביכורים פרק ב הלכה ט יוצא להקחות שיטה זו בהסתמך על לשון הירושלמי. לדבריו עלתה השאלה על דלעת בלבד כיון שיש לשורשיה מעמד מיוחד. דבריו מוקשים מהמשך הלשון המתיחסת לכלל הזרעים).

המקור הבא הוא הגמרא במסכת מנחות (פד ע"ט). גמרא זו אינה עוסקת ישירות בעציץ כי אם בנטוע בספינה: מבחינה הלכתית אין משמעות לשוני זה.

הגמרא שם מיישבת סתירה בין שתי ברייתות בנושא ביכורים. לפי ברייתא אחת, על הגדל בספינה חל דין "מביא וקורא" ואילו לפי ברייתא אחרת "מביא ואינו קורא". מתרצת הגמרא: "כאן בספינה של עץ כאן בשל חרס".

על בסיס גמרא זו נחלקו ראשונים בהבנת מעמדם של עציץ חרס ועציץ עץ, ומכאן מסתעפות הדעות בהבנת גמרא זו גופא, וביחס בינה לבין דברי הירושלמי הנ"ל.

1) רש"י (גיטין ז ע"ב ד"ה עפר חוצה לארץ הבא בספינה) סובר כי ספינה של חרס נחשבת כאילו היתה נקובה והריהי כקרקע. הספינה כמובן, אינה נקובה בפועל, שאם לא כן תטבע. אנו מתייחסים אליה כנקובה מפאת העובדה שהחומר ממנו היא עשויה הוא חרס. מתוך כך ברור, שהרישא של הגמרא העוסקת בעץ מתיחסת לפיסקא "ואינו קורא".

העולה בידינו לשיטת רש"י הוא, שעציץ חרס לעולם דינו כנקוב, מה שאין כן בעציץ עץ שבו כל עוד אין נקב ממש, אין עליו חומרות של עציץ נקוב. רש"י אינו מחלק בין אילן לזרעים. לשיטתו אף זרעים בעציץ חרס דינם כזרעים בנקוב, שכתב: "וזרעו בספינה"³⁴.

וכתב הגר"א (שנות אליהו ערלה פרק א משנה ט) שדברי רש"י עומדים בניגוד לירושלמי הנ"ל, המחלק בין זרעים לאילן.³⁵

34. כדיוקו של החזון איש בערלה סימן א סעיף טו ס"ק א.

35. באורח חיים (סימן שלו ס"ק ח) כתב הגר"א שבירושלמי משמע כדעת רש"י: ביורה דעה (סימן רצז) כתב הגר"א שמהירושלמי עולה בדברי רבינו תם והוסיף הפניה לדבריו באורח חיים. בשו"ת בית דוד (סימן א) כתב ר' דוד טעביל שעיקר כדברי הגר"א באורח חיים ושהגר"א חזר בו מדבריו ביורה דעה. אולם קשה לקבל הנחה זו מכיון שהגר"א שב והתייחס לענין זה בשנות אליהו (על המשנה בערלה) וכידוע נכתב השנות אליהו לאחר הערותיו על השולחן ערוך (כפי שמעיד תלמידו ר' ישראל משקלוב בהקדמתו לפאת השולחן). ועיין בספר שביית השבת (מלאכת קוצר בבאר רחובות אות יב) שעמד על ענין זה וכתב "סוף דבר קצרה דעתי לרדת לסוף דעת הגר"א בזה".

2) רבינו תם (גיטין שם ד"ה עציץ נקום) נקט בשיטה הפוכה. אין עציץ חרס נחשב כנקוב כלל (כל עוד אין בו נקב כשיעור). הפיסקא "כאן בספינה של עץ" היא היא שמתחסת לדין של "מביא וקורא". עציץ עץ נחשב כנקוב גם כאשר אין בו נקב "שהוא מתלחלח יותר מן החרס".

3) הראב"ד (השגות הראב"ד, הלכות טומאת אוכלין פרק ב הלכה יא) נוקט בשיטת ביניים. לדבריו אין הבדל מהותי בין חרס לעץ. עציץ נחשב לנקוב רק במידה שיש בו נקב בפועל, בין אם הוא מחרס בין אם הוא מעץ. החילוק בין ספינת עץ או ספינת חרס הינו חילוק מציאותי. לספינה של עץ יש על פי רוב נקבים דרכם יוצאים המשוטים. לעומת זאת אין ספינה של חרס נקובה כלל כיון שניקובה יגרום לשבירתה. הרא"ש (הלכות עדלה) כתב אף הוא כדברי הראב"ד אך הוסיף שכל זה מירי לענין זרעים בלבד. כאשר בעציץ חרס נטוע אילן הריהו כנקוב כדברי הירושלמי הנ"ל. וכתב החזון איש (ערלה א, טו ס"ק א) דאף הראב"ד יודה לכך.

4) תוספות (מנחות דף פד ע"ב בתוספות ד"ה כאן בספינה של עץ) מציגים שיטה חדשנית. לפי שיטתם, עץ לא יחשב כנקוב לעולם, אף אם יש בו בפועל נקבים. חרס אינו נחשב כנקוב כל עוד אין בו נקבים.

הרי"ש בפירושו לחלה (פרק ב משנה א) כותב על פירושו של רש"י שהינו פירוש מגומגם, ונוקט כשיטת רבינו תם. מהירושלמי משמע, לפי דבריו, "דחרס לא בעי נקיבה לאילן, ולזרעים בעי נקיבה". הרי"ש מעלה עוד אפשרות שתומה כי "דלעת כאילן חשיב". לעומת זאת, בפירושו לערלה (פרק א משנה ב) כותב הרי"ש כי מסקנת הירושלמי היא "דהוא הדין שחשוב נקוב אצל זרעים, ותלמוד שלנו אינו סבור כן" ומוסיף הערה, "כדפרישית בפרק ב' דחלה", שם כאמור מבאר ההיפך הגמור.

המשנה למלך (הלכות ביכורים פרק ב הלכה ט) עמד על סתירה זו ונדחק לפרש כוונת הרי"ש "כנקוב אצל לזרעים" במצב שבו נטועים זרעים עם אילן. אין לו הסבר לדברי הרי"ש "ותלמוד שלנו אינו סבור כן"³⁶.

החזון איש (ערלה סימן א סעיף טו ס"ק א) סבור כי הרי"ש בחלה חזר בו מדבריו בערלה. ר' דוד טעביל (שו"ת בית דוד סימן א) מבאר הפוך מדברי החזון איש. הרי"ש בחלה העלה שתי אפשרויות לפירוש הירושלמי ובפירושו בערלה הכהני כפירוש ב' בחלה. פירוש ב' לדעתו, כפי שהוסבר לעיל, אינו מחלק בין זרעים לאילן ועל כן הפנה הרי"ש בערלה לפירושו בחלה. כיון שפירוש זה מתאים לשיטת רש"י הסובר שכלי חרס כנקוב לאילן ולזרעים, ציין הרי"ש כי אין פירוש זה עולה בקנה אחד עם שיטת הבבלי. ציון זה מתבסס על דבריו בערלה שם הוכיח בראיות מן הבבלי כרבינו תם.

36. הרב אלישע אבינר העיר כי המלאכת שלמה על המשנה בערלה מביא גרסא שונה בדברי הרי"ש אלו. בפירושו מביא בשם הרי"ש "וכן דעת תלמוד שלנו". בדקת כתב יד פריז של פירוש הרי"ש לזרעים מעלה גרסא כדפוסים שלפנינו.

בשיטת הרמב"ם. נחלקו אחרונים. יש³⁷ שזיהו את שיטתו עם שיטת רבינו תם הנ"ל, ויש³⁸ שזיהו את שיטתו עם שיטת הראב"ד.

השולחן ערוך מסתפק לענין זרעים בין שיטת רש"י לשיטת תוספות בגיטין ומכריע בהלכות שבת (שלו סעיף ח על פי הגרי"א ובאור הלכה שם) כחומרת כל שיטה. לענין אילן פוסק השולחן ערוך בהלכות ערלה (יורה דעה רצד סעיף כו) כי הן עציץ חרס והן עציץ עץ דינם לעציץ נקוב.

התיחסות פוסקי זמנינו בדין שביעית הובאה בגוף המאמר³⁹.

ראש דשא

1. הצגת הבעיה

לאחרונה הופיעה במדפי החנויות בובה הנקראת "ראש דשא". המדובר בגרב נילון שמלאוה נסורת עץ וזרעי דשא ואשר עיצבה בצורת ראש. בובה זו מאוכסנת בקופסה והקונה אותה מניחה בתוך קערת מים. הנסורת סופגת את המים כך שהמים מגיעים אל הזרעים אשר נובטים ומצמיחים דשא. הבעיה שמתעוררת בשביעית היא האם יש איסור ליתן בובה זו בתוך מים להצמיחה⁴⁰. אף שהשקיה הותרה בשביעית היינו השקיה שנצרכת לחיות הצמח ואילו השקיה זו מטרתה להצמיח הזרעים. פעולה זו של השקיה הינה תולדת זורע כדשנינו במועד קטן (דף בע"ם):

אתמר: המנקש והמשקה מים לזרעים בשבת משום מאי מתריץ ביה? רבה

אמר משום חורש. רב יוסף אמר משום זורע.

ופסק הרמב"ם שחייב משום זורע⁴¹ (הלכות שבת פרק ה הלכה ב).

בדיון זה נדון רק ב"ראש דשא" העומד בבית, פשוט הדבר שלא גרע דין "ראש דשא" מדין עציץ שאינו נקוב העומד בבית. קערת המים בה הוא נתון אינה נקובה (שם לא כן יזלו המים). כאשר ממקמים בובה זו בתוך בית (וכן הוא הדבר על פי רוב) הרי לפנינו דין עציץ שאינו נקוב העומד בבית. במקרה זה רבו המתירים כפי שעולה מגוף המאמר, ובפרט במצב שהצלחת עשויה מפלסטיק. עם זאת היו שאסרו לכתחילה זריעה בעציץ אפילו במצב זה (חזון איש וההולכים לשיטתו). לשיטתם יש לעיין האם יתירו "ראש דשא" מכיון שאין כאן אדמה כלל ושמה אין. מצב זה מוגדר כזריעה. דיונים מסוג זה עלו על הפרק בנושא גידולי מים.

37. משנה למלך הלכות ביכורים פרק ב הלכה ט, ערוך השולחן העתיד תרומות סימן נו סעיף ח.

38. גרי"א על שולחן ערוך אורח חיים סימן שלו סעיף ח ד"ה "בין".

39. יצויין כי קיימת נטיה בקרב הפוסקים להחמיר בהלכות שבת, ולהקל בשביעית בפרט בזמן הזה.

40. דיון זה הינו לברר צדדי הדין ולא לפסוק למעשה.

41. הגדרת הירושלמי (שבת פרק ז הלכה ב דף מה) "כל דבר שהוא להבחיל את הפרי חייב משום זורע".

המשנה ברורה בסימן שלו בשער הציון ס"ק יח הביא דעות ראשונים המחייבים השקיה גם משום חורש.

2. גידולי מים

לכאורה מצאנו התיחסות מפורשת לזריעה במים בדין כלאיים (תוספתא א, יז): "הזורע דבר המצמיח... על גבי סלע ועל גבי אמת חמים פטור (מכלאיים)". והירושלמי מוסיף וכלאיים פרק א הלכה ט: "מודה ר' שמעון בן לקיש בזורע על גבי הים וכי שהוא פטור".

אם כן גדר זריעה הוא דוקא באדמה. אולם כבר כתבו כל המפרשים שאין כאן יסוד בגדר זורע. טעם הפטור הוא מכיון שזרק כלאיים למקום שבו לא יתקיימו הזרעים כגון בים ולכן לא נתחייב בכלאיים. התיחסות מפורשת לגדר זורע במים מצאנו במסכת זבחים⁴² (דף צד ע"ב, לפי גרסת הרמב"ם בתשובת בלאו כרך ג' תשובה תסח):

דאמר רבא: זרק סודר למים חייב. זרק פשתן למים חייב. בשלמא סודר, משום דקא עביד ליה כיבוס, אלא זרע פשתן מאי טעמא? אי משום דמקדח (=צומח, יצמח) אפילו חיטי ושערי נמי, אלא משום לישא.

עולה שאף הנותן חיטים ושעורים במים ללא כל אדמה חייב משום שצומחים אלא שבפשתן יש גם בעית לישא עוד לפני שהחל צימוחו.

הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ח הלכה ה) והשולחן ערוך (אורח חיים סימן שלו פסקו): "וכן השורה חיטין ושעורין וכיוצא בהן במים הרי זה תולדת זורע וחייב בכל שהוא".

וביאר הרמב"ם טעמו (תשובות, בלאו כרך ג, הובא ביד פשוטה על אתר) שכיון שהתחיל הזרע לצמוח כלשהו הרי זה גדר זורע ואין כל נפקא מינה היכן נמצא הזרע, אם בעציץ נקוב, או בעציץ שאינו נקוב, אם במים או בכל מצב שהוא והנה, בעוד שזהו המצב בהלכות שבת הרי שמצאנו היפך הדברים בשביעית. וכך אומר הירושלמי (שביעית פרק ד הלכה ח):

אין בודקין את הזרעים באדמה בעציץ אבל בודקין אותן בגללים בעציץ ושורין אותן למוצאי שביעית.

בעקבות הירושלמי פסק הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק א הלכה ו): "ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרען במוצאי שביעית".

משך זמן השריה במים כבר באר הרמב"ם בתשובתו (לעיל) "ועל כן דייקנו אנחנו ואמרנו וכן השורה וכי כי מילת שריה כוללת את הגידול וההשרות". הוא אומר, השריה היתה במים עד שהתחיל לצמוח. צא וחשוב, גדר זורע באר הרמב"ם שהוא הצמחה, והשורה בשבת במים עד שיצמח הרי זה תולדת זורע. אם כן הדבר מהיכי תיתי לפטור בשביעית. אמנם בשביעית תולדות נאסרו רק מדרבנן⁴³ אולם לא הותרו לגמרי⁴⁴. עוד ברור שדברי

42. ובגרסא שלפנינו במקום "אי משום דמקדח אפילו חיטי ושערי נמי" מובא "וכיית משום דמקדח איה חיטי ושערי נמי".

43. גמרא מועד קטן דף ב ע"ב "רבא אמר... אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא" וזהו חוץ מהתולדות שנאסרו בפירוש (זמירה ובצירה ונחלקו בחרישה). כן פסק הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק א הלכה ו) ולית מאן דפליג.

44. אם לא לאוקמי או פסידא כדמשמע מהגמרא במועד קטן (שם) והרמב"ם (שם). ברור שכאן אין הדבר כן.

הרמב"ם "כדי לזרע במוצאי שביעית" היינו מפני שדיבר הכתוב בהווה שהיו מעבירים הזרעים לקרקע, ולא מצאנו היתר לשרות בשבת כדי לזרעם במוצאי שבת.

על ענין זה עמד הנחפה בכסף (רבו של החיד"א) (יורה דעה סימן ה): לדבריו יש חילוק מהותי בגדרי האיסורים בשבת ובשביעית. בשבת יש איסור עשית מלאכה ולכן העושה מלאכת זריעה או תולדתה עבר על איסור דאורייתא. בשביעית, לא אסרה תורה כל מלאכה אלא דווקא מלאכת בקרקע, "ושבתה הארץ".

ומסכם דבריו "אבל שרית הזרעים במים שאינו בקרקע פשיטא דשרי ואפילו אם היו עושים פירות במים לבדם הוה שרי כיון שאינו בקרקע". כאשר מעורב במים גם עפר אסר הנחפה בכסף.

בעקבות הנחפה בכסף התירו גידולי מים (כשלא מעורב עפר במים) הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה עמוד טז סעיף ד הערה 2), החזון איש (הרב קלמן כהנא בסוף ספר שנת השבע, בשמו), והרב זילבר (אז נדברו חלק א סימן נד וחלק י סימן מו"א). הרב הרצוג (פסקים וכתבים חלק ג סימן עג) התיר רק בשעת הדחק.

המהרי"ל דיסקין (שו"ת, סימן כו, דיני שביעית, אות א) אסר גידולי מים ולא ברור טעמו⁴⁵. הרב פרנק (הרצבי עניני שביעית סימן לא) אסר אף הוא גידולי מים בהסתמכו על תשובות "שדה הארץ" (חלק ג הלכות שמיטה סימן כח).

מהתשובה אותה מביא הרב פראנק משמע שאוסר במים שבהם מעורב גם עפר. יש להדגיש שלא אסר גידולי מים כשלעצמם אלא כאשר הם בברכות בקרקע או בעציץ חרס שדינו כנקוב ומחובר לקרקע.

הרב זילבר (שם) כתב שאף שהתיר החזון איש גידולי מים ללא אדמה הרי שאסר כאשר ערבו במים זבל כימי מכיון שהוא מופק מאדמה ודינו כאדמה.

3. גדר הנסורת

אם אכן היו זרעי הדשא נזרעים במים בלבד היה הדיון מסתיים בכך. אולם יש לזכור כי זרעים אלו הוטמנו בתוך נסורת של עץ. לכאורה סברא היא לחלק בין נסורת לבין עפר בדין שביעית, שהרי לא מצאנו חיוב לשביתת נסורת בשביעית. עם זאת מצאנו שהגמרא החילה דינים הקשורים לעפר גם על נסורת⁴⁶. הכוונה לסוגיא העוסקת בהלכות כיסוי הדם, אשר כידוע יש לכסותו בעפר. וכך לשון הגמרא (חולין דף פח ע"ב):

45. כתב הרב טוקצינסקי (ספר השמיטה עמוד טז הערה 2) שהראו לו "שו"ת שנדפס מגאון ידוע מדור הקודם האוסר זריעה במים" (והוא הוא מהרי"ל דיסקין שהרי הוא היחיד שאסר, והיה גאון ידוע בן הדור הקודם לרב טוקצינסקי וגם תוכן הדברים שמביא בשמו זהה לדברי המהרי"ל דיסקין והוסיף הרב טוקצינסקי: "ושמענו מפי בנו של הגאון ההוא... שהתירעם מאד על המו"ל אשר הדפיס תשובת אביו שרובם היו רק רשמים מימי עלומיו כדי לעיין בהם אחר כך").

46. עיין בכיוון זה הציע ראש הישיבה, הרב רבינוביץ שליטי"א.

ואין לי אלא עפר, מנין לרבות זבל הדק וחול הדק ושחיקת אבנים ושחיקת חרסית ונעורת פשתן דקה ונסורת של חרשין דקה (שמגררין גרים במגירה פגומה וקוצצים בה עצים והיא משרת נסורת דקה כעפר - רש"י) וחרסית לבנה ומגופה שכתשן ת"ל וכסהו... מרבה אני את אלו שהן מין עפר וכו'.

ומבאר רש"י (די"ה לאחר שריבה): "מענתה יש לך לומר, כל הנך דלעיל מין עפר נינהו, מה עפר מיוחד שמגדל צמחין אף כל שמגדל צמחים, וכל הנך קים להו לרבנן שמגדל צמחים". הלכה זו פסקה הרמב"ם בהלכות שחיטה (פרק יד הלכה יא), ובאר הלחם משנה לשיטת הרמב"ם שכל אלו מוגדרים כעפר מכיון שדקים כעפר. עולה לעניננו שעציץ המלא בנסורת היהו כעציץ מלא עפר וחייבים על עבודתו בשביעית כדין כל עציץ.

אולם לאחר עיון נראה שאין לדמות כלל גדרי כיסוי הדם לדיני שביעית. אדרבא משם ראייה שאין נסורת כעפר שחרי נצרך לימוד מיוחד לרבות את הנסורת. הנסורת מוגדרת מין עפר לענין כיסוי הדם כיון שיש להם מכנה משותף הן מפני שמצמיחה והן מפני שדקה כעפר. אין להסיק מכאן שנסורת הינה עפר ושחציווי על שביתת הארץ כולל ציווי שביתת נסורת, במקום שאין ריבוי מפורש.

אף שסברא פשוטה היא ולמה לי קרא, יש ראייה לחילוק זה. בדין כיסוי הדם שנינו לעיל שמכסים בזבל הדק. בדין שביעית למדנו (בירושלמי שהובא לעיל) "אין בודקין את הזרעים באדמה בעציץ אבל בודקין אותן בגללים בעציץ". כן פסק הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ה). ומטעם הדבר כתב הרש"ס (על אתר) "אין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר דזריעה מקרי הואיל ודרכן כן, אלא בודקין אותן בעציץ מלא גללים"⁴⁷.

הנחפה בכסף (יורה דעה סימן ה) אף שאסר זריעה אפילו בעציץ שאינו נקוב כתב מפורש שאין איסור בעציץ מלא גללים כל שאינו יונק מהקרקע. הרדב"ז (על הרמב"ם) התיר אפילו שהגללים יונקים מן הקרקע⁴⁸.

מהאמור לעיל עולה שאין לדמות כיסוי הדם לשביעית. בשביעית נאסרה עבודת הארץ בלבד ואף לאוסרים עציץ שאינו נקוב יש סברא להתיר ראש דשא בבית כדין גידולי מים⁴⁹.

47. החזון איש (שביעית סימן כ ס"ק ה) רצה לחלק בין זבל הדק שדינו כקרקע (בכיסוי הדם) לבין גללים. לדבריו, גללים אינם כקרקע כיון שהם עבים. אולם דחה דבריו כיון שאם כן היה על הגמרא והרמב"ם לפרש כן. ונראה שמסקנתו להתיר בעציץ שאינו נקוב.

48. יסוד מחלוקתם הוא אם נאסרה יניקה. מהנחפה בכסף משמע שאף שאין דין הגללים כעפר והותר באינו נקוב (מה שלא הותר לשיטתו בעציץ עפר שאינו נקוב), חרי בשעה שיש נקב יונק מן הקרקע ונאסר. לרדב"ז אין נפקא מיטא אם יונק כיון שאינו קרקע ולא זרעים בגללים. ובמעשה רוקח (על הרמב"ם) "דייניקה מן הקרקע לא נאסרה ולא עבודת קרקע היא".

49. לא הובאה התייחסות במסגרת זו למקרה שממקמים את הראש דשא בחוץ כיון שהדבר פחות נפוץ. הרוצה להרחיב בנושא זה יעיין בפוסקים שהובאו בנושא גידולי מים. יש מהם המבחינים בין בית לחוץ.